

*Максим Васін,
виконавчий директор Інституту
релігійної свободи, Київ*

Виклики для свободи віросповідання та релігійного миру на окупованих територіях Сходу України

Збройна агресія Російської Федерації докорінно змінила ситуацію з правами людини, зокрема і релігійною свободою, на територіях України, окупованих російськими військами та воєнізованими групами, всебічно підтримуваними Росією. Пряма військова інтервенція Росії розпочалася з окупації українського півострова Крим у лютому 2014 року та продовжилася прихованою підривною, провокативною діяльністю на Сході та Півдні України. Однак з липня 2014 року спробам українського уряду стабілізувати ситуацію у Донецькій та Луганській областях протидіяли вже російські регулярні війська, їхня важка артилерія і реактивні установки залпового вогню, які залучалися до військових операцій (часто без розпізнавальних знаків) проти правоохоронних органів та армії України.

Як тільки владу у Донецьку захопили проросійські сепаратисти, з квітня 2014 року до Інституту релігійної свободи почали надходити свідчення про факти релігійної нетерпимості, зокрема – про антисемітські листівки від керівників самопроголошеної «Донецької народної республіки», а згодом – про небачені тут до цього злочини на релігійному ґрунті. Викрадення та незаконні позбавлення волі, моральні знущання, фізичні катування та навіть вбивства неугодних священнослужителів і віруючих «нетрадиційних конфесій» – це стало справжнім жахом для місцевої релігійної спільноти, яка не переживала подібних переслідувань навіть у часи радянського терору. Це також супроводжувалося захопленнями храмів і молитовних будинків, використанням деяких із них у якості вогневих позицій і казарм для бойовиків-найманців і регулярних військ Росії.

Як же змінилася релігійна ситуація на Сході України після російської агресії? Релігійний плюралізм, участь релігійних організацій у публічному громадському житті, забезпечення релігійних прав на рівні міжнародних стандартів щодо свободи релігії чи переконань – це те, чого наразі позбавлені віруючі на окупованих територіях Сходу України. Всі ці блага України як демократичної держави, здобуті та розвинуті від часів проголошення незалежності у 1991 році,

доступні зараз решті населення країни. Зокрема, це можливість для релігійних громад діяти без державної реєстрації, в тому числі друкувати і поширювати релігійну літературу, організувати публічні мирні зібрання, навчати релігії дітей і дорослих, поширювати свої переконання за допомогою ЗМІ та брати участь у громадському житті.

Релігійна багатоманітність була притаманна і регіонам Східної України. Згідно з офіційною статистикою на початок 2014 року (до російської окупації), в Донецькій області налічувалось 1797 релігійних організацій. З них: 762 – парафії УПЦ Московського Патріархату, 366 – церкви євангельських християн (п'ятидесятники, харизмати та інші), 186 – церкви християн-баптистів, 86 – парафії УПЦ Київського Патріархату, 83 – громади Свідків Єгови, 49 – церкви адвентистів сьомого дня, 38 – мусульманські громади, 36 – греко-католицькі парафії, 19 – іудейські громади, 14 – парафії Католицької Церкви, 14 – буддистські та 8 – кришнаїтські громади.

Конфесійна структура релігійних громад Донецької області на початок 2014 року

На прикладі Донецької області очевидно, що попри православну самоідентифікацію більшості населення України у цьому регіоні було представлено багатоманіття інших конфесій. І хоча за кількістю православні громади Московського Патріархату посідали чільне місце на Донеччині (42 % від загальної кількості), водночас третину від всіх релігійних громад області склали церкви євангельських християн різних конфесій (33 %), присутні були і православні громади Київського Патріархату (11 %). Подібне конфесійне багатоманіття було

наявне і в Луганській області, де налічувалось 835 релігійних організацій різних віросповідань.

Однак підтримувані Росією воєнізовані групи чи не в першу чергу почали встановлювати свою владу шляхом боротьби з інакомисленням – з будь-якими проявами лояльності як до української влади, так і до України як держави і нації. З іншого боку, окрім мотиву укріплення свого впливу за рахунок терору, російська пропаганда популяризувала міф про те, що православ'я та російська мова зазнають утисків з боку української влади, а тому нібито потребують збройного захисту. Брехлива пропаганда вплинула на відношення бойовиків-найманців і сепаратистів, підтримуваних Росією, до віруючих інших конфесій. А деякі з них, як приклад – нелегальні загони так званої «Руської Православної Армії» та російські козачі загони, зокрема «Велике військо Донське», відкрито поставили собі за мету побудову на окупованих територіях «православної держави».

Згадане вище домінування на Сході України православних громад Московського Патріархату спростовує тезу російських пропагандистів про виправдання військової інтервенції мотивами захисту православних віруючих, адже український уряд всіляко забезпечував тут свободу віросповідання для всіх конфесій. Насправді окупаційна влада наслідувала російський досвід, використовуючи релігійний фактор для укріплення своєї влади. Прикладом для цього стали методи терору проукраїнських спільнот та викорінення будь-якої опозиції та інакомислення, які використовуються російською владою в окупованому Криму.

У підсумку, мешканці непідконтрольних українському уряду територій Донецької та Луганської областей під впливом Росії опинилися в ізоляції від правопорядку та правосуддя, від впливу державних і міжнародних інструментів правозахисту – без жодних гарантій на повагу до їхньої людської гідності, без забезпечення прав людини загалом та свободи віросповідання зокрема.

Релігійно-вмотивовані переслідування стали інструментом укріплення окупаційної влади. Більшість церков і релігійних громад в окупованих районах Донецької та Луганської областей, за виключенням православних громад Московського Патріархату, нині змушені припинити свою релігійну діяльність або суттєво обмежити її та діяти у підпіллі. Зокрема, для більшості конфесій стало неможливим проведення богослужінь у їхніх власних храмах чи молитовних

будинках – або через захоплення цих церковних споруд окупаційною владою, або через загрозу ідентифікації прихожан конкретної релігійної громади та подальшого їх переслідування. Вуличні мирні зібрання (хресні ходи, молитовні та євангелізаційні заходи) також стали неможливими, як і поширення релігійної літератури, просвітницька робота з дітьми і молоддю, капеланське служіння у лікарнях і закладах пенітенціарної системи.

І великі, і навіть малочисельні на Сході України релігійні спільноти (насамперед євангельські християни, православні Київського Патріархату, греко-католики та Свідки Єгови) сприймаються сепаратистами, як загроза для їхньої безроздільної та свавільної влади.

«Закони» самопроголошених республік імплементують релігійну політику Росії. Релігійна ситуація на окупованих територіях Сходу України дедалі погіршується тим, що підтримувана Росією окупаційна влада почала «узаконювати» свої злочини проти віруючих і релігійних громад, намагаючись сховати їх від міжнародної спільноти за ширмою законності. Органи влади самопроголошених «ДНР» та «ЛНР» прийняли так звані «закони» щодо діяльності релігійних організацій та щодо боротьби з екстремізмом, які, подібно як і в Росії, стали інструментами для терору релігійних меншин, боротьби з інакомисленням та будь-якими проявами опозиції.

У червні 2016 року окупаційна влада Донецька запровадила власний «закон ДНР» про свободу віросповідання та релігійні об'єднання. Два роки цей документ не застосовувався, допоки у травні 2018 року до нього не були внесені зміни, які зобов'язують усі релігійні організації регіону перереєструватися не пізніше 1 березня 2019 року. Бойовики, підтримувані Росією, примушують релігійні організації до перереєстрації під загрозою заборони будь-якої їхньої діяльності, штрафів та конфіскації храмів, молитовних будинків і іншого церковного майна.

Згаданий документ також передбачає, що з метою перереєстрації діючих релігійних організацій в обов'язковому порядку проводиться релігієзнавча експертиза. Очевидно, що саме ця вимога стане основним інструментом, який окупаційна влада на Сході України буде використовувати для відмови в реєстрації релігійних громад. При цьому релігійні організації та групи, в разі успішної реєстрації, зобов'язані не рідше одного разу на рік надавати до уповноваженого органу «ДНР» повідомлення про продовження своєї діяльності.

Подібна ситуація повторюється у Луганській області, де окупаційна влада також пішла шляхом копіювання законодавства Російської Федерації з метою використання юридичних інструментів для тотального контролю над релігійними організаціями та узаконення репресій за релігійні переконання. 2 лютого 2018 року було прийнято так званий «закон ЛНР» про свободу совісті та релігійні об'єднання. Однак, окрім іншого, цей документ забороняє будь-яку діяльність релігійних груп, під якими розуміється організація, що складається з п'яти і більше чоловік та не має прямого відношення до жодної з «традиційних конфесій». Водночас відсутній перелік таких конфесій, що дозволяє структурам «ЛНР» діяти свавільно.

Слід зауважити, що окупаційна влада Луганська продовжила крайній строк перереєстрації, який завершився 2 серпня 2018 року, ще на два з половиною місяці – до 15 жовтня. Паралельно з цим у лютому 2018 року окупаційна влада запровадила так званий «закон ЛНР» про протидію екстремістській діяльності, який дослівно копіює аналогічний закон Російської Федерації. Такий самий «закон» запровадила й окупаційна влада Донецька у червні 2015 року. Очевидно, що контрольовані Росією бойовики використовують на Сході України ті самі методи обмеження релігійної свободи та контролю над релігійними організаціями, що і в самій Росії.

Проблема перереєстрації стосується всіх релігійних організацій регіону, за виключенням православних громад Московського Патріархату, для яких передбачена спрощена процедура «легалізації».

Незаконна конфіскація церковних будівель стала поширеною практикою окупаційної влади на Сході України, яка переслідувала дві мети. По-перше, це фізично припинити діяльність ідеологічно неблагонадійних конфесій, які не вписуються в концепцію «Руського світу». По-друге, пограбувати храми і молитовні будинки через прагнення особистої наживи виконавців цих злочинів. На сьогодні десятки храмів і молитовних будинків не використовуються за призначенням – найчастіше, через захоплення або закриття проросійськими бойовиками або внаслідок припинення діяльності релігійної громади через страх і загрози для життя віруючих. Позитивним є те, що відсутні факти того, щоб на окупованих територіях православні громади Московського Патріархату претендували на релігійні споруди інших конфесій.

Міжнародні інституції також фіксують погіршення релігійної свободи на окупованих територіях України у зв'язку з російською агресією. Управління

Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) повідомило, що за весь період конфлікту, з квітня 2014 року до 15 травня 2018 року загинуло щонайменше 2725 цивільних осіб, у тому числі 140 дітей. Окрім цього 298 цивільних осіб, в тому числі 80 дітей, загинуло 17 липня 2014 року під час авіакатастрофи рейсу МН17, що в підсумку збільшує кількість загиблих цивільних осіб до 3023.

За оцінками УВКПЛ, загальна кількість цивільних осіб, які зазнали поранень у зв'язку із збройним конфліктом, становить від семи до дев'яти тисяч. При цьому понад 2 млн. людей залишили зону конфлікту, включаючи тисячі євреїв, мусульман, протестантів і представників інших релігійних меншин, що зіткнулися з тиском і дискримінацією.

У липні 2014 року УВКПЛ підтвердило факт заяви бойовиків про те, що головною релігією в Донецькій області є православне християнство (Московського Патріархату), а діяльність «сект» забороняється.

«Цей підхід пояснює значною мірою зростаючу кількість нападів на протестантів, мормонів та римо-католицькі церкви в районах, контрольованих групами бойовиків. Релігійні лідери зазнали переслідувань, залякувань та викрадень» – зауважується у звіті УВКПЛ.

Комісія США з міжнародної релігійної свободи у своєму щорічному звіті встановила, що офіційна ідеологія в самопроголошених «республіках» є сумішшю російського націоналізму, ностальгії за радянським часом і російського православ'я. При цьому для представників християнських меншин, які проживають в «ЛНР» та «ДНР», в тому числі євангеліків, п'ятидесятників, греко-католиків і свідків Єгови, початковий етап окупації став відвертим терором: нормою стали викрадення, тортури і пограбування, при здійсненні яких окупанти відкрито демонстрували своє презирливе ставлення до релігійних переконань жертв. Більше 50 церковних будівель були конфісковані, а громади зменшилися на 30-80 % в міру того, як віруючі залишали зайняті сепаратистами території.

Хоча за період з 2015 року число найбільш жорстоких випадків насильства зменшилася, християнські меншини, як і раніше, піддаються нападам, образам, штрафам і клепам з боку окупаційних органів. Інформацію про порушення свободи віросповідання складно отримати, оскільки віруючі побоюються гонінь за скарги в правозахисні організації та іноземні новинні агентства. Влада «ДНР» та

«ЛНР» продовжує з великою підозрою ставитися до будь-яких релігійних об'єднань, які не відносяться до Російської Православної Церкви.

«Росія являє собою унікальний випадок у списку країн, включених до цього звіту – це єдина держава, яка не тільки постійно посилює придушення свободи релігії з того часу, як USCIRF почала стежити за ситуацією в цій сфері, але також розповсюдила свою репресивну політику на територію сусідньої держави шляхом військового вторгнення і окупації. Ця політика – від адміністративних погроз до свавільних арештів та вбивств без суду і слідства – носить систематичний, кричущий і постійний характер» – заявила USCIRF у звіті за 2017 рік.

Висновки

Релігійні переслідування на окупованих територіях Східної України – це чужорідне явище і для цього регіону, і для всієї України. До російської окупації на цих територіях десятиліттями співіснували сотні релігійних громад різних православних юрисдикцій, євангельські церкви різних конфесій, а також іудеї та мусульмани, Свідки Єгови та мормони, буддисти і кришнаїти.

Немає сумнівів у тому, що релігійний фактор був використаний як один із інструментів гібридної війни Росії проти України, в якій суттєву роль відіграють брехлива пропаганда та дестабілізація суспільства за релігійною, національною, мовною ознакою. Через провокації розколів і соціальних вибухів російська влада готувала ґрунт для подальшої військової інтервенції та окупації, про що свідчать приклади незаконної анексії українського півострова Крим та військового вторгнення у східні області України.

Однак, на відміну від Криму, російська влада не бере на себе юридичної відповідальності за все, що відбувається на окупованих нею територіях Донецької та Луганської областей. Незважаючи на те, що самопроголошені «республіки» не могли б існувати без потужної збройної, військової, фінансової та продовольчої підтримки з боку Росії, керівництво Кремля досі намагається приховати російську присутність у цьому регіоні та свій фактичний контроль над ним.

Тому ситуація на окупованих територіях Східної України погіршується тим, що там немає легітимної влади, яка б могла нести відповідальність за дотримання прав людини та виконувати міжнародні зобов'язання в цій сфері. Відтак, в умовах

фактичної військової окупації цивільному населенню годі шукати справедливості та захисту від свавілля російських бойовиків та сепаратистів, підтримуваних Росією.

Релігійні переслідування та утиски свободи віросповідання, жахливий масштаб яких досяг нечуваної жорстокості у 2014–2015 роках, продовжуються на окупованих територіях Сходу України і донині. Створена атмосфера страху в умовах свавілля і безкарності російських бойовиків спричинила викорінення цілих релігійних спільнот, які були змушені втікати з окупованих територій, рятуючи своє життя. У підсумку, місцеві релігійні громади значно зменшилися кількісно, багато з них втратили священнослужителів і можливість контактувати зі своїм єпископом, оскільки церковне керівництво піддавалося репресіям у першу чергу.

Відсутність належного міжнародного моніторингу та закритість для правозахисних організацій породжує цілковиту безкарність окупаційної влади, підтримуваної Росією, яка не відповідає ні перед ким за свої численні злочини на ґрунті релігії. Це спонукає бойовиків продовжувати своє насилля проти віруючих на окупованих територіях Сходу України.

У зв'язку з цим **пропонується** зусиллями міжнародної спільноти налагодити всебічний і неупереджений міжнародний моніторинг стану свободи релігії чи переконань, документування і публічне оприлюднення порушень і злочинів на ґрунті релігії на неконтрольованих українським урядом територіях Донецької та Луганської областей, в тому числі фактів примушування релігійних громад до перереєстрації, подальших релігійних переслідувань за діяльність «без реєстрації», а також безпідставних звинувачень у екстремістській діяльності.

Важливо також, щоб українське громадянське суспільство та уряд вжили заходів у сфері покращення комунікації з окупованими територіями України та розробили відповідну інформаційну політику, яка б допомогла протидіяти російській пропаганді, розвіювати міфи та насаджені стереотипи відносно релігійних меншин для того, щоб закласти основу для миробудування та реінтеграції мешканців цих територій після її деокупації.